

ЗМІСТ

- 7 Вступ
- 15 **Тема 1.** Гендер і гендерна рівність
- 33 **Тема 2.** Виховання та освіта
- 53 **Тема 3.** Гендер і ринок праці
- 83 **Тема 4.** Гендер і політика
- 113 **Тема 5.** Гендерне насильство
- 133 **Тема 6.** Гендерні питання в медіа
- 153 **Тема 7.** Методологія гендерного й антидискримінаційного аналізу державних політик
- 175 **Тема 8.** Толерантність і гендерна рівність у царині релігії
- 199 **Тема 9.** Гендер і чоловіки
- 217 **Тема 10.** Соціальні нерівності, ксенофобія та дискримінація
- 235 **Тема 11.** Множинні нерівності, толерантність і повага до розмаїття
- 247 Література та інші корисні ресурси

ВСТУП. ПЕРЕДІСТОРІЯ НАПИСАННЯ КНИГИ: ОНЛАЙН КУРС

Першого жовтня 2015 року на онлайн платформі Prometheus стартував мій авторський курс «Жінки і чоловіки: гендер для всіх». Курс було розраховано на широку аудиторію: студентів, активісток громадянського суспільства, експерток аналітичних центрів, hr-фахівців, журналістів, на всіх, хто прагне розібратися в гендерних питаннях. Ще до запуску курсу на нього записалися більше як 2 тисячі людей. Станом на початок 2016 року зареєструвалося вже 4200 користувачів курсу. Із них майже 13 % отримали сертифікати, що вважається високим показником, адже зазвичай така цифра не перевищує 10 %.

Кого ж найбільше цікавила наука про питання рівних прав і можливостей жінок і чоловіків? По-перше — і це не дивно — цей курс, як і гендерні питання загалом, популярніший серед жінок: вони становили приблизно 75 % тих, хто отримали сертифікати. По-друге, 90 % записаних на курс мали вищу освіту (бакалаврат і вище). По-третє, середній вік слухачок або слухачів курсу — 28 років. Основна вікова цільова аудиторія курсу — молодь від 20 до 30 років, цікавіше натомість простежити результат прослуховування курсу, тобто доведення справи до кінця. Зокрема, одна з найменш чисельних вікових груп, записаних на курс, — старше за 50 років, виявилася найбільш результативною. Взагалі із збільшенням віку слухачок і слухачів курсу зростає відсоток орієнтованих на те, щоб отримати сертифікат.

Серед позитивних результатів цього курсу — досить активний форум (порівняно з іншими курсами на платформі Prometheus). На форумі з'явилося близько тисячі повідомлень і коментарів, що рідко буває на онлайн курсах, як повідомили колеги з команди Prometheus. Найцікавіші питання для дискусій набирали від 100 до 300 коментарів, активні користувачки і користувачі форуму становили 7 %. Загалом одна активна користувачка чи користувач опублікували на форумі в середньому 7 повідомлень.

До кінця 2016 року кількість записаних на курс зросла до 5700, а сертифікат отримали 730 осіб. Команда онлайн платформи Prometheus назвала курс одним із найпопулярніших і найефективніших у розділі «Громадянська освіта».

У процесі підготовки курсу назбиралося чимало лекційного матеріалу, який я вирішила оформити в книжку. Певні теми довелося трохи змінити, зважаючи на специфіку і формат друкованої книжки. Зокрема, до неї не ввійшли виступи гостей курсу: журналістки, експертки з гендерних питань і прав людини Ольги Веснянки, журналіста й письменника Артема Чапая, журналістки Громадського радіо й «Української правди» Ірини Славінської, директора видавництва «Смолоскип» Ростислава Семкова, керівниці Центру підтримки аеророзвідки Марії Берлінської. Та саме ці люди, які поділяють ідеї гендерної рівності, і надихають мене писати такі книжки.

МІЙ ДОСВІД ВИКЛАДАННЯ І ДОСЛІДЖЕННЯ, АБО ПРО ЩО ЦЯ КНИЖКА

Уже більше як 10 років я викладаю в Національному університеті «Києво-Могилянська академія» на кафедрі соціології. Майже щороку я пропоную різноманітні курси (якщо студентство їх обирає) на гендерну тематику: «Вступ до гендерних студій», «Фемінізм як соціальна теорія і суспільний

рух», «Гендер і політика», «Маскулінність і чоловічі студії», «Гендер і економіка». Раніше викладала ще й такі курси, як «Соціологія сексуальності», «Соціальні проблеми в Україні і світі», «Соціологічний аналіз форм девіантної поведінки», «Гендерні відносини в Україні: соціологічний аналіз», «Гендер і міський простір». Також я читала в Німеччині англomовні курси «Gender Politics in Ukraine: Challenges of Europeanisation», «Feminism in Eastern Europe: between Global and Local», «Masculinities and Men's Studies in Eastern Europe». Крім того, я постійно беру участь у низці дослідницьких проєктів (вплив великих агропромислових об'єктів на сільські програми, зокрема на сільських жінок; ранні шлюби в Україні; відповідальне татівство як шлях до гендерної рівності тощо), результати яких теж надаються для поширення і обговорення.

Тому один із викликів, який стояв переді мною, — відібрати матеріали для книжки, яка передбачає широку цільову аудиторію: від тих, хто майже нічого не знають про гендер, до експертів у гендерній тематиці. Як ви здогадуєтеся, у мене назбиралося чимало ідей і ресурсів, якими я хотіла б поділитися з аудиторією. Тому я вирішила взяти максимум і запропонувала великий перелік тем.

Для початку познайомимося з теоретичними й емпіричними аспектами гендерної теорії: що ж таке «гендер» і які ознаки цього поняття; на яких засадах ґрунтується гендерна теорія і в які міжнародні звіти слід заглянути, щоб переконатися в існуванні у світі гендерної нерівності. Одразу познайомимося і з темою виховання та освіти, важливою для розуміння відмінностей і нерівностей між жінками й чоловіками. У цьому розділі використано напрацювання Ольги Плахотнік із відомого підручника «Гендер для медій». Не оминемо і дотичні до гендерної теорії теми про зв'язок гендеру й сексуальності, про фемінізм як рух за рівні права і можливості жінок і чоловіків. Зачепимо розмаїті аспекти освітніх нерівностей, поговоримо про гендер і спорт, гендерну експертизу навчальної літератури й законів.

Далі зануримося у дві такі великі теми, як «Гендер і ринок праці» та «Гендер і політика», — з них я маю в Могилянці окремі курси. Вивчимо

нову термінологію, яка стосується гендерної сегрегації ринку праці, базове гендерне законодавство в Україні щодо забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків, розглянемо позитивні приклади попередження гендерної нерівності.

Далі нас чекає така непроста, але актуальна тема, як гендерне насильство. Дізнаємося, звідки взявся цей термін, що він означає, які є форми й типи гендерного насильства, яка ситуація в Україні і світі з насильством у сім'ї та торгівлею людьми. Оглянемо дослідження насильства в сім'ї, різноманітні кампанії для його попередження у США і в Україні. Я спробувала пригадати свій досвід роботи у проекті ЄС «Права жінок і дітей — комунікаційний компонент» (2009–2011), який надихнув мене не залишати тематику гендерного насильства, а й далі принагідно робити дослідження та писати статті. Наприклад, до Міжнародного дня боротьби з насильством проти жінок (25 листопада) з'явилася моя стаття «Проблема гендерного насильства: міжнародний досвід і Україна» на онлайн ресурсі «Повага: кампанія проти сексизму», матеріали якої я використала для цієї книжки.

Не менш важлива тема, особливо в ситуації боротьби із сексизмом в українському суспільстві, — гендерні питання в медіа. Йтиметься не тільки про проблеми, як-от сексизм у рекламі, мова ворожнечі тощо, а й про можливості та приклади боротьби із сексизмом (наприклад, узгодження стандартів недискримінаційної реклами за ознакою статі). Для цього розділу я черпала натхнення в проектах і дослідженнях своїх колежанок Оксани Кісь, Тетяни Бурейчак, Ольги Плахотнік та інших.

Методологія гендерного й антидискримінаційного аналізу державних політик особливо стане в нагоді тим, хто працює в аналітичних центрах і громадських організаціях. Ми спробуємо розібратися, що таке гендерний підхід до аналізу державних політик, розглянемо приклади засад недискримінації і гендерної рівності в документах організацій. Як приклад дослідження з використанням гендерного аналізу я наводжу спільний із Національним екологічним центром України проект «Соціально-гендер-

ний вплив агропромислових об'єктів на сільські громади в Україні», виконаний у рамках мого курсу «Гендер і економіка».

Родзинка цієї книжки, на мою думку, — контроверсійна тема толерантності і гендерної рівності в царині релігії, яку вивчає моя колежанка з кафедри соціології Могилянки Олена Богдан. Кілька років тому я прийшла на відкриту лекцію Олени і була вражена деталями гендерних аспектів певних релігій, зокрема ісламу, що їх вона наводила. Ідеться про історію першого шлюбу Мохамеда. Та не буду забігати наперед — краще почитайте в книжці.

Не оминемо ми й тему гендеру та чоловіків. До неї у мене особливе ставлення, адже я вже сім років поспіль викладаю курс «Маскулінність і чоловічі студії» і вірю, що чоловіків треба активно залучати до фемінізму. Ми подивимось, який стосунок має гендер до чоловіків, розглянемо проблему нерівностей між чоловіками та здоров'я чоловіків у контексті кризи маскулінності. Виявляється, чоловіки теж об'єднуються у різноманітні чоловічі організації і формують чоловічий рух, важливий напрямок якого стосується боротьби з гендерним насильством.

Жінки й чоловіки можуть відрізнитися всередині групи за низкою інших ознак: віком, регіоном походження, національною чи етнічною приналежністю, станом здоров'я, соціально-економічним становищем, сексуальною орієнтацією і гендерною ідентичністю, сімейним станом тощо. Тому варто загалом поговорити про соціальні нерівності, ксенофобію і дискримінації. Ми розглянемо широке і вузьке означення ксенофобії, її види, расизм і расову дискримінацію, звернемося до поняття прав людини і вивчимо основне антидискримінаційне законодавство. Свої різноманітні права важливо знати і варто захищати. Мене особисто дуже надихає те, що я пишу ці рядки 10 грудня — у Міжнародний день прав людини.

Наостанок з'ясуємо, що нерівності і дискримінація можуть бути множинними. Я покажу це на прикладі становища ромських громад, що проживають компактно, до вивчення якого я долучилася в рамках проекту про ранні шлюби. Інший приклад стосується мого знайомства з проблемою сільських жінок в українському суспільстві, певні аспекти якої я теж

розкрию. Завершимо темою толерантності та прикладами ініціатив, які пропагують ідею поваги до розмаїття і прав людини.

Після кожної теми пропонуються запитання для роздумів, у кінці наведено список літератури, розбитий за темами і поділений на основну й додаткову літературу, а також перелік фільмів, рекомендованих для перегляду, та інші корисні ресурси. Сподіваюся, ця інформація стане в нагоді і доповнить викладений у лекціях матеріал.

ПОДЯКИ

Ідею запустити онлайн курс «Жінки та чоловіки: гендер для всіх» запропонували Софія Голота і Тетяна Кухаренко з Міжнародного фонду «Відродження», які на початку літа 2015 року спонукали мене оперативно взятися до справи: розробити програму курсу, підібрати матеріали для лекцій і завдань. Курс «Жінки та чоловіки: гендер для всіх» підготовлено в межах «Ініціативи з розвитку аналітичних центрів в Україні», яку виконує Міжнародний фонд «Відродження» у партнерстві з Фондом розвитку аналітичних центрів (ТТФ) за фінансової підтримки посольства Швеції в Україні (SIDA). У рамках цієї ініціативи я ще розробила посібник для експертів і експерток аналітичних центрів про гендерну рівність і недискримінацію, який теж використовувала в цій книжці.

Велика подяка за підтримку всій команді онлайн платформи Prometheus. Технічною стороною курсу займалися Вікторія Примаченко, Іван Примаченко, Нікіта Кукулевський, Віталій Бака. Адміністративно протягом викладання мені допомагали асистентка курсу і моя колишня студентка Олена Дудко та модераторка Ольга Мовчан. Без цього курсу, очевидно, не було б і книжки.

Книжку неможливо було б реалізувати без людей, досліджень, проєктів із гендерної тематики, які відбуваються в Україні ще з часів здобуття незалежності. Я щиро захоплююся роботою своїх колежанок і колег у сфері забезпечення рівних прав і можливостей для жінок і чоловіків.

Тут багато зробили Тамара Злобіна, Тетяна Бурейчак, Марія Дмитрієва, Марія Маєрчик, Ольга Плахотнік, Галина Ярманова, Олег Марущенко, Тетяна Ісаєва, Олена Малахова, Анна Довгопол, Олена Стрельнік, Людмила Малес, Ольга Веснянка, Ірина Славінська, Ніна Потарська, Настя Мельниченко, Лариса Кобелянська, Катерина Левченко, Наталя Карбовська, Олеся Бондар, Олена Сулова, Світлана Оксамитна, Тамара Мельник, Галина Скарга, Марта Чумало, Любов Максимович, Надія Парфан, Олена Єна, Ірина Троян, Ірина Виртосу, Яна Салахова, Оксана Ярош, Наталя Дубчак, Елла Ламах, Софія Мельник, Світлана Дубина, Марина Саприкіна, Ольга Осауленко, Анна Шаригіна, Анна Мягих, Ольга Полякова, Софія Філоненко, Тетяна Дороніна, Оксана Брюховецька та багато інших. Їхні матеріали я залюбки використала в цій книжці. Для мене корисним був досвід перебування у редакції журналу соціальної критики «Спільне». Зокрема, вдячна колежанці Анастасії Рябчук за співредагування номера «Гендер і праця» (2013). Важлива для мене і фейсбук активність, зокрема спільноти «Фемінізм УА», «Жінки і політика», «Половина Майдану: жіночий голос протесту» та інші.

Мені стали в нагоді такі книжки, як «Гендероване суспільство» американського соціолога Майкла Кіммела, підручники «Гендер для медій» і «Основи теорії гендеру», посібник «Людина у полікультурному суспільстві», журнал «Гендерные исследования», гендерний журнал «Я», незалежний культурологічний часопис «Ї», журнал «Соціологія: теорія, методи, маркетинг».

Окрема подяка Анні Довгопол, координаторці гендерної програми Представництва Фонду імені Гайнріха Бьоля в Україні та самому Фонду за ідейну і фінансову підтримку проекту. Я давно співпрацюю з Фондом як дослідниця і радо користуюся публікаціями на гендерну тематику, що їх він підтримує, причому не тільки в Україні.

Наостанок щиро вдячна команді видавництва «Основи» — директорці Дані Павличко за всебічне сприяння ідеї видати книжку, координаторці цього проекту Анастасії Денисенко за активну допомогу з організації й виконання процесу, ілюстратору Олегові Грищенку, дизайнерці Олені Старанчук, літературному редактору Костю Горобенку, коректорці Дарині Важинській, рг-менеджерці видавництва Оксані Піддубній.

Тамара Марценюк
10 грудня 2016 року